

ՀԱՅԿԱԶ ԹՈՒՐԵԱՆ

(ՀԱՏՈՒԱԾ ԱՆՏԻՊ ՎԷՊԷ ՄԸ)

Հայկազ Թուրեան, օգտուելով Բարեկենդանի առիթէն, ուսուցանակարչատան մը մէջ, հրոսապետի մը պէս զգեստաւորուած, լուսանկարուած էր, քանի մը դիրքով: Փափախ, կաշիէ բաճկոնակ, փամփշտակալներ, հրացան, դաշոյն, ատրճանակ, սեւ տաբատ, մոյկեր: Լուսանկարիչին յանձնարարած էր աւելցնել նրբաւարտ պիտեր: Առաջին դիրքը՝ ռազմաշունչ ճառ մը խօսած ատեն: Երկրորդ դիրքը՝ կռթնած ժայռի: Երրորդ դիրքը՝ նստած ժայռի վրայ:

Շատ կը փափաքէր ունենալ չորրորդ լուսանկար մըն ալ, իբրեւ ձիաւոր: Կարելի չէր, սակայն, ձի մը ճարել եւ լուսանկարիչին աշխատանոցը բարձրացնել: Ապսպրած էր բոլորէն վեցական օրինակ: Ամէնէն յաջողածն էր ժայռի մը կռթնածը: Մեծանկարել եւ շրջանակել տուաւ այդ պատկերը ու կախեց քաջ Անդրանիկին քով, իր սենեակին պատէն:

Լուսանկարիչը հարցուցած էր.

— Դերասան էք: = Ո՛չ: — Պարո՞ղ: = Ո՛չ: — Երգի՞չ: = Ո՛չ: — Նախկին սպա՞յ: = Ո՛չ: — Բարեկենդանի առթիւ քմա՞յք: = Ո՛չ:

Լուսանկարիչին Ղէմքին վրայ հարցական նշանը մնացած էր, բաւական երկար: Վերջը լուծած էր հանելուկը, ըսելով.

— Անպատճառ բախտախնդիրին մէկն է: Ո՛վ գիտէ ի՞նչ խաղեր պիտի խաղայ մարդոց գլխուն, այդ լուսանկարներով: Ահա թէ ինչո՞ւ ինձմէ խնդրեց որ խանութիս կնիքը չղարնեմ պատկերներուն վրայ:

Հայկազի երազանքին մէկ պատկերը, կերպով մը, փոխուած էր իրականութեան: Կարեւորը այդ էր:

Հայկազ կը դիտէր իր մեծանկարը ու մերթ կը ճեմէր սենեակին մէջ, զինուորականի մը նման: Ու նստած, ընկողմանած ու մանաւանդ պառկած, կը յանձնէր ինքզինքը մեծ երազանքին, որուն մէջ ինք պետ մըն էր, դիւցազն, գուպարներու մէջ: Հայրենիքը ազատադրող աղապիին հերոս: Շինած էր երեւակայական քարտէս մը, մեծատարած, որուն առջեւ, երբեմն, կը նստէր ու կը ծխէր, ժամերով: Քարտէսը ծնած էր շաքաթներու յամառ ու հեշտալի աշխատանքով: Նշանակուած էին, մասնաւոր գոյնով, պետին տիրապետութեան ենթակայ հողամասերն ու լեռները, որոնք սկիզբը եօթը հատ էին եւ հետզհետէ աւելնալով եղած էին երեսուն հատ: Տարբեր գոյնով մը, ինչպէս նետերով, նշանակուած էին, դէպի հարաւ եւ արեւելք, յաջորդ յարձակողականներով գրաւուելիք երկրամասերը: Հատեալ գիծերով սահմանը որոշուած էր՝ ապագայ հայրենիքին, որուն հարաւը տաք ջուրերն էին միջնաշխարհեան կապոյտ ծովուն: Քար-

տէսին կեդրոնական լեռնաշխարհէն յետոյ կը վերջանար շինծուն եւ կը սկսէր իրականը, ուր կարելի էր կարգաւ անունները՝ գոյութիւն ունեցող քաղաքներու, գիւղերու, լեռներու եւ գետերու:

Հայկազ փիքըփ ունէր ու գնած էր սկաւառակները իր նախասիրած երգերուն: Այդ նախընտրած եղանակները կը ստեղծէին լեռնաշխարհեան մթնոլորտ մը, նպաստելով իր երազանքին գործունէութեան: Սկաւառակներուն մէջ պատուոյ տեղը կը գրաւէին Իփոլիթ Իվանովի «Սիւիթ Գոգազիէն»ը, Ճուկէլինկթոնի «Կարաւան»ը եւ Գորսիքացի երգիչի մը «Վերադարձուցէք իմ Լեռներս» անուն երգը: Իվանովի «Գոգազիէն»ը, որուն մէջ զուտ հայկական եղանակ մըն է «Ջէյթունցիներ» քայլերգը, Հայկազ կ'ունկնդրէր խանդավառութեամբ: Որոշած էր այդ եղանակով, օր մը, իր յաղթական մուտքը գործել՝ անկախ հայրենիքին մայրաքաղաքէն ներս, անցնելով կամարներու տակէն, տեղատարափ դափնիներու, ծաղիկներու եւ բազմահազար այրերու, կոյսերու, մանուկներու կանչերուն մէջէն: Ճուկէլինկթոնի «Կարաւան»ը կ'ունկնդրէր, նստած լեռան մը վրայ: Դիւթական ճամբէ մը կը քալէին փիլիսոփայ ուղտերը, որոճալով իմաստութիւններ: Լոյսի ովկէան ու զանգակներ: Համեմներ ու ոսկի: Գեղուհիներ ու գոհարներ: Փարելի գետ: Երգը ոլորապատոյտ՝ նման ճանապարհին: Արծիւը կ'ունկնդրէր ու վարը աշխարհն էր, որուն ուղիներէն կ'անցնէր «Կարաւան»ը, յարութիւն առած հէքեաթի մը պէս: Մասնաւորապէս կը սիրէր «Վերադարձուցէք իմ Լեռներս» երգը: Կ'ունկնդրէր արցունքը աջքերուն ու գլանիկը չրթունքին, երկիւղած լուսթիւնով, եւ անհուն հաղորդութեան, թեւածուժի, զգայնութեան մէջ:

«Լեռներ՛ր, լեռներ՛ր հայրենի»...

Իր օրօրօցը այնքան մօտ էր եղած այդ լեռներուն: Կ'ուրուազըծւէին լեռները, մշուշներու մէջ, հետզհետէ փոխուելով՝ դունավառ տաճարներու, սրբազան բուրգերու, երկնակարկառ հայրենիքի: Եւ ահա հրաշանկարը ու ամբողջ Հայաստան աշխարհը, երկինք ճախրած ալեկոծ դրախտ: Ու լեռնէ լեռ, կատարէ կատար, կողէ կող ձայներ, ցաւազին ու երկարատեւ: Պօսակցութեան ալիքներ, ոգիներու ասուլիս, ծփանք նահատակներու եւ երկաթէ դնացք հերոսներու: Ահա՛ մայրեր, մշակներ, մանուկներ, իւրաքանչիւրին կանչը երգ, շարժումն ու աշխատութիւնը քերթուած: Հայ ժողովուրդը լեռներուն վրայ, վերելքի մէջ: Արեւուն ծովերը ու յետոյ յուզումի փոթորիկը:

Ահա վեհափառը, արքայից արքան կամ եպիսկոպոսապետը Ամենայն Հայոց՝ այսինքն Այրարատը, զգեցած գոհարակերտ պատմունան: Արեգակն է ընծայեր այդ երփնալոյս վերարկուն՝ մեր թագաւոր լեռան: Ի՞նչ պատկառելի եւ ահաւոր պեղեցկութիւն: Ի՞նչ ան-

նման մեծութիւն: Կաթողիկոս լեռը պատարագի մէջ: Աստուծոյ հետ
ասուելիսի մէջ: Ու յակինթով, յասպիսով, կարկեհանով, զմրուխտով
եւ տպադիրոնով առլցուն ջրվէժներ: Ու մշուշ: Ահա՛ աւելի բարձրա-
ցաւ ազատ ու աղնիւ Մասիսը, դէպի գոգը երկնի: Ահա՛ Արաբածը,
նման բազմադմբէթ մայր տաճարի, լեռ հրեշտակապետաց, զուար-
թունները լիւղ կուգան իր լճակներուն մէջ: Դրախտալեռ, զգեցած
դմրուխտէ պատմութեան: Ահա՛ Սիփանը, փոխաբան, քաջաց բոյն,
լճածին տիտան: Եւ ահա՛ անհատնում շարքը միւս լեռներուն, — Հայ-
կի, Արայի, Մուկաւէտ, Բարթողեան, Պարխարեան, Իննակեան,
Ծաղկանց, Թանդուրէկ, Գրգուռ, Նեմրուժ, Վարադ, ու Տաւրոսներ:
Գորսիքացի երգիչին սկաւառակը կը կրկնուէր՝ քանի մը անգամ:
Սենեակը կը լեցուէր լեռներով: Կը ծխէր Հայկազ, կազմելով լեռ-
նային ամպեր:

Երբ պահը կը ցնդէր, մեծ հառաչանքով մը, Հայկազ մերթ կը
քննադատէր ինքզինքը.

— Ընկղմած եմ սամբիւմսմբալիթէի մէջ: Պէտք է պրկել ջիղերը
կամ կտրել: Պէտք է փակել երազանքին անհատնում հատորները:
Բայց, այն ժամանակ ի՞նչ կը մնայ ինծի: Տափակ, չոր, հասարակ,
դժբախտ, անիծեալ կեանք մը զոր հարկ է քաջքել, առտուընէ մին-
չեւ իրիկուն գրասենեակին մէջ կամ սրճարաններուն ու Փարիզի
մայթերուն վրայ: Բողոքն ալ օտար: Մինչդեռ, շնորհիւ երազանքիս,
իմ մթնոլորտիս, իմ հողերուս մէջ եմ. ահա՛ իմ միակ երջանկու-
թիւնս: (Մտամուր վայկեամէ մը վերջ): Եւ սակայն թորլերու գործ
է երազանքը: Հերոսները չեն երազեր ու քաջերը չեն երեւակայեր:

Ու Հայկազ մագոգի մը նման կուգար ու կ'երթար ինքնապաշտ-
պանութենէ ինքնաքննադատութիւն:

— Եւ սակայն չոր մարդուն մէջ իսկ մերթ կը բաբախէ բանաս-
տեղծութիւնը: Եւ յետոյ՝ ամէն բան նախ երազ է ու վերջը իրա-
կանութիւն, թէեւ ըսողներ ալ կան որ իրականութենէն կը ծնի հէք-
եաթն անգամ: Երազին համար մթնոլորտ պէտք է ու գործին համար
հող: Ծարժումն է որ կը ստեղծէ հողը եւ մթնոլորտը: Կրնայ նոյնպէս
ըսուիլ որ հողն ու մթնոլորտն են որ կը ստեղծեն շարժումը: Ոչինչ
կայ բացարձակ: Մէկ բան սակայն բացարձակ է, ինծի համար. տէր
եմ բացառիկ կարողութիւններու եւ դժբախտ եմ: Հրաշալի հունտ
մը որ կը թեւածէ օտար օդի մէջ, դատապարտուած է իյնալու քարի
վրայ: Պէտք է հիմնել կազմակերպութիւն մը: Դտնել իմ մանրանը-
կարներս ու թեւարկել: Հրամայել եւ սորվեցնել մեծ առաքինութիւ-
նը, — հնազանդիլ: Ի՞նչ կենսական յատկութիւն Հայերուն համար:
Հրամայել եւ հնազանդեցնել: Պատրաստել հայ արծուիկներ, ու հայ
Արծիւը ե՛ս: Հրաշափոխել հոգիները: Դնել ամէնուն մէջ լեռ մը:
Ըլլալ բարձունքի վրայ:

Հայկազ, հետզհետեւ, կը մտնէր խոհերու մէջ.

— Գերազոյն պետ մը: Քաղաքակրթութիւնը սկսած է միշտ պետութիւնը: Ներդաշնակութիւնը կը ստեղծուի ղեկավարով մը, նոյնիսկ փոքր նուազախումբի մը համար: Այո՛, գերազոյն պետ մը որ իտէպլ եւ օրէնք բերէ, օրէնք, — նպատակ: Մեր արտասահմանեան բաղմունքիւնները, մեծ մասով, զուրկ են նպատակէ, որով թերի, անկատար, խլիսի: Այդ բաղմունքիւնները պէտք քէ դիտակցութիւնը ունենան իրենց անկատարութեան: Ամէն ոք պէտք է փրկէ իր հոգին, իր ազգային հոգին, կառչելով ընդհանրական սկզբունքի մը: Պէտք է անհատը ազգայնացնել եւ ազգին անհատականութիւն տալ: Այսօր, ժողովրդավար ճանչցուած պետութիւններն անգամ կ'ուզեն երեւան բերել ազգայնականութիւն մը ու ազգային հաւաքական տիպաբը: Կենսական է, մանաւանդ մեզի համար, միաւորութիւնը զանազանութեան մէջ, ինչպէս զանազանութիւնը միաւորութեան մէջ:

X

Հայկաղ Թուրքան ուղած էր՝ Հայաստան գտնուող ընկերովմէ մը, հայրենիքին կարգ մը բանջարեղէններուն հօւնտերը: Եւ ստացած էր մեծ ուրախութեամբ, նուիրական դանձ մը ընդունողի նման: Համբուրած էր այդ հօւնտերը, բարեկամներու ցոյց տուած, ատեն մը իր սենեակը պահած, արծաթազօծ ափսէի մէջ, ու վերջապէս ցանած՝ իր եղբօրը պարտէղին մէջ: Ժամանակը պէտք եղածէն աւելի անցած էր, իսկ հօւնտերը չէին արձակած ոչ մէկ ծիւ: Քանի հեղ Հայկաղ դացած էր եղբօրը պարտէղը, խնամած սրբացած հողը եւ սպասած արդիւնքի: Կիրակի մը կրկին ծռած էր հօւնտերուն վրայ: Ո՛չ մէկ կանանչ՝ հողէն դուրս: Մնաց տխուր, մտախոհ ու գլխիկոր, մրմնջելով — Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ...

Եւ կարծես հոգնտերր խօսեցան ու ըսին.

— Ի՞նչ տեսակ պետ ես դուն, արգահատելի ծաղրանկար: Եթէ պետ ես դուն՝ հրամայէ՛ որ հողը զուգուի մեզի հետ: Խեղճ արմենորդի, այդ անկարելի է: Այս հողը քար է ու աւաղ, մեզի համար Այս Զուրը դառն է ու այս արեւը՝ հիւծախտաւոր: Մենք չենք կրնար բարձրանալ առանց մեր սրբազան հողին: Ա՛հ, մեր հողը, ան լուսեղէն էր, արե՛ւ կար անոր ընդերքներուն մէջ, այնտեղ մենք կ'իսկինք, դուրս կը նետուէինք եւ երկրին մակերեսը դրախտ կը շինէինք: Անդունդ է այս հողը: Մինչդեռ մեր հողը բարձունք էր: Մեր աշխարհը երկրէն աւելի՝ երկնքի մօտ էր: Մեզ գերեզման ես նետեր եւ ծիլ ու ծաղիկ կը սպասես: Մահմանազէ՛ տխմարութիւնդ: Ինչո՞ւ տարազրել տուիր մեզ: Եթէ դուն չէիր կրնար ներգաղթել՝ դոնէ մեզ պանդուխտ չընէիր: Իրական հունձք մը ձեռք բերելը չի նմանիր՝ երազանքի մէջ եղեմներ կառուցանելու: Ատիկա հեշտին ու ամուլ աշխատանք է: Գիտենք որ մոյուլթեան մը տէր ես: Ըրածդ ազ

դային օնանականութիւն է: Հրաժարէ՛ հոնտեր ցանելէ այս չքեղ գերեզմանատան վրայ, ի՛նչ հոնտեր ալ ըլլան անոնք, մեզի պէս կամ գաղափարական: Յանուածը ցանուած է: Օտարութեան մէջ նոր բան ցանել անկարելի է: Եթէ կան կաղմակերպութիւններ որոնք դեռ կը շնչեն արտասահմանի մէջ, պատճառն ա՛յն է՝ որ իրենց արմատները, ժամանակին, հայրենի հողերուն մէջ արձակած էին: Ո՛ր մէկ նոր ձեռնարկ հիմ. չի բռներ այսուհետեւ: Միջակ մարդիկն են որ զանազան նոր ձեռնարկներ կ'ընեն, տափակ արդիւնքով: Մի՛ յուսահատիր սակայն: Մօտեցի՛ր հայրենի հողերուն: Եթէ չես կրնար ներս մտնել, ներս քաշէ: Մօտեցիր, սակայն, միշտ մօտեցիր, ո՛չ սակայն պետ ըլլալու համար, այլ մշակ ու պարտիզպան: Ա՛յ մարդ, փոխանակ հոնտ բերել տալու՝ ափ մը հող բերել տայիր: Վրան նայէիր ու մէջդ աղնիւ բան մը ցանէիր: Հոգիդ գտնէիր: Յրուէ՛ մշուշը: Ինչ որ ես՝ ա՛յն եղիր, ա՛յն երեւցիր: Բանաստեղծներն անգամ չափով կ'երազեն: Պարտիզպան եղիր ու, հոգ չէ, դուռմ ցանէ, բայց հերիք գիշանաս:

Հայկազ պատուեց հողերը, դուրս հանեց հոնտերը իրենց դամբարաններէն եւ կերաւ զանոնք ըսելով.

— Այդ ճշմարտութիւնները միշտ պոռացէք մէջս...

×

Թուրեան օր մը, երբ կը թղթատէր իր մտածումներու տետրը՝ աչքին զարկին, քանի մը ամիսներ առաջ դրած իր խորհրդածութիւնները, որոնց դիմացը եղբայրը պատասխանած էր: Իր եղբօր գրութիւնը նորութիւն էր իրեն համար: Ահաւասիկ նախ ի՛ր գործը:

— Ամէն ազգ պէտք ունի մարդու մը: Գերմարդու մը: Մեր ազգը աւելի քան: Դիւցազն, հանճար եւ մարդարէ մը որ կանգնի լեռան մը գագաթը եւ հաղորդուի աստուածներուն հետ: Որ շանթադէ պատգամներ: Դիտապաստ կործանէ ներքին ու արտաքին թշնամիները: Մարդ՝ որ հրաշագործէ հողիներու մէջ: Որ վեր առնէ իր հայրենիքը իր ափերուն վրայ եւ բազմութիւն մը քաշէ իրեն: Մարդ մը որ իջնէ փոթորիկներէն, ելլէ հուրերէն ու ընծայէ իր ցեղին դրօշ մը, անոր մէջ ծրարած գաղափար մը :

Ահաւասիկ իր եղբօր գրածը.

— Մարդը ծառ մըն է եւ ծառը կարօտ է հողի: Առանց հողի այդ գերմարդը չի կրնար ծնիլ: Թերեւս դուն մարդանայիր հողիդ վըրայ, սակայն օդի մէջ ես ու եղած ես բանաստեղծական փրփուր: Առայժմ մարդ մը ուզելէ աւելի, ջանանք պահել մեր մարդիկը: Աշխատիք պահել գաղափարը եւ մանաւանդ ճգնինք նոր սերունդին մէջ պահպանել հայ հողիին ոճը: Երբոր հողը սնենանք, — որուն կարելիութեան կը հաւատամ իբրեւ պարկեշտ Հայ — կ'ունենանք մարդն ալ կամ մարդիկն ալ: Մոռնալու չէ որ բոլոր մարդ ունեցող

աղգերը՝ կը գտնուին իրենց սեփական դրախտին մէջ: Մարդուս ոտքը պէտք է ըլլայ իր հողին վրայ: Հիմա մենք, դժբախտաբար, դուրս ենք նետուած կեանքի շրջագիծէն: Նախ ներս մտնենք, բաբախենք կեանքի ընդհանուր կշռոյթին մէջ ու վերջը կանչենք մարդը որ արդէն պիտի գայ, առանց մեր հրաւերին, լսելով Ժողովուրդին հոգեկան կանչը եւ հողին աղաղակը:

Քանի մը տող վարը դրած էր եղբայրը.

— Աշխատութիւնը չերազեր, այլ կ'իրականացնէ: Անգործութիւնն է որ կ'երազէ: Հայրենիքէն դուրս գտնուողը գրեթէ անգործ մըն է: Հայրենիքն է մեծ աշխատանոցը: Մտի՛ր աշխատանոց:

Հայկազ ինկաւ տետրին վրայ: Տեսնողը պիտի կարծէր որ կը քնանայ: Բաւական պտեն մնաց այդ վիճակին մէջ: Ուղիք ելաւ երբ մօտակայ եկեղեցիին զանգակը կը հնչէր.

— Տա՛նկ, տա՛նկ տա՛նկ...

Մեռել կար:

ՆՇԱՆ ՊԵՇԻԿՍԱՇԼԵԱՆ

×

Գնա՛, իմ խեղճ գիրք, գնա մարդամէջ.
Գլուխդ քաշ գցի՛ր, մի՛ մեղաճար հեջ:
Ակամջդ փակի՛ր, սիրտդ լէճ բռնիք,
Խնչ ասեմ, խօսիմ, տա՛ր ու համբերի՛ր:

Ճամփաքթի գլխին շատ փորճամբ կգայ:
Անճրեւ, ձիւն, կարկուտ, հազիր համեշա:
Դումամ ու կայծակ, շո՛ք, բու՛ք ու կրակ
Ամէն տեղ կըլին, ամէն ժամամակ:

Էսպէս բանիցը ով շուտ վախեմայ,
Ու մամփի կիսիցն վեր կեմայ, յետ գայ,
Ոչիմչ չի շահվիլ, դարտակ կմնայ.
Փորճամբից մարդը՝ լաւ չի՝ մեղաճայ:

Աշխարհի բերանն ջվալի բերան:
Առակ է ասած՝ ո՞ւմ ասես քո բանն:
Հալքաք մէկ-օր էլ արեւ դուրս կգայ,
Էմ վախտ կ'իմանամ, քէ ուզածդ ի՞նչ աս:

Խ. ԱՌՈՎԵԱՆ